

A VALLASOKTATASROL.

Sadler Mihálynak, a manchesteri egyetem tanárának előadása Budapesten, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetségben, 1911 május 9-én.*

Hölgyeim és Uraim! Szívemből köszönöm szeretetteljes üdvözetüket és mélyen sajnálom, hogy saját anyanyelvükön nem szólhatok Önökhöz. A vallásoktatás a nemzeti nevelésben egyike a legalapvetőbb problémáknak. Minden országban a legmesszebblátó vezetőket foglalkoztatja. Francia- és Angolország e kérdés körül két pártra szakad, melyeknek mindegyikéről nagy tisztelettel szólhatok. Az egyik párt az, amelyik a római katolikus egyháznak hagyományos álláspontját tartja fenn; a másik párt azt követeli, hogy az állam csak a világias erkölcsi tanítást ismerje el. Örömmel figyelhetjük meg, hogy e két szélső párt között mutatkoznak már az engesztelődés jelei. Az utóbbi két éven belül jelent meg egy könyv, melynek címe: «Racionalizmus és hagyomány». Szerzője Delvolvé, fiatal egyetemi tanár, ki a világi erkölcsi oktatás pártján áll, veje a híres francia festőnek, Eugène Carrière-nek, akinek festményei az Önök fővárosának képgyűjteményeiben is fellelhetők. Delvolvé kimutatja, hogy annak a világi erkölcsi oktatásnak, mely a francia iskolákban uralkodik, nincs meg a tekintélye és bizonyítása oda irányul, hogy vallásos jellegű oktatásra van szükség a francia iskolákban.

Németországban, melynek a nevelés területén oly messze kiható befolyása van az egész világra, szintén bizonyos nyugtalanságot észlelhetünk a fenforgó kérdés tekintetében. Elég utalnunk Rein Vilmos tanárnak az irataira, aki amellet érvel, hogy a vallásoktatásnak inkább történeti, mint dogmatikus jellegűnek kellene lennie.

* Az angol nyelvű előadást Victor János tolmácsolta. A fent közölt szöveg gyorsírói feljegyzéseken alapszik, melyeket az illusztris szerzőnek nem volt módjában átvizsgálnia. Így is köszönjük, hogy előadásának közlését megengedte. Azt hisszük, hogy a mondottakat sikerült elég híven visszaadnunk.

Utalok továbbá Euckenre, akinek nézete szerint a jövődöbéli vallásoktatásnak egészen más utakra kell térnie, mint amelyen most jár a német iskolákban. Utalok a brémai tanítók emlékiratára, amely a vallásoktatást egészen szabaddá akarja tenni.

Az észak-amerikai Egyesült-Államok nyilvános iskoláiban nincs vallásoktatás s ennek a berendezésnek a forrása nem keresztényellenes hangulat vagy álláspont, hanem a mindenféle vallási vitatkozástól való szabadulás vágya. Általában ezeknek az amerikai iskoláknak amelyeket közelebbről ismerek, egyáltalán nem vallástalan a szelleme, hanem mélyen keresztény. (Mint ismeretes, az amerikai Egyesült-Államok társadalmi helyzete nagy szabadságot ad magán- és alapítványi iskolák keletkezésére, amelyek aztán vallásoktatást is nyújtanak.) Mégis Amerikának vezető férfiai közül nem egy, a legbefolyásosabbak és legmélyebben gondolkozók is, foglalkoztak azzal a káros hatással, amelyet az állami intézetek gyakorolnak annyiban, hogy a lakosság sokszor vallásos ismeretek híjával van.

Angolországban az iskolákban a vallásoktatás kérdése mindenik politikai párton nagy zavart okoz. Körülbelül tíz éve, hogy Angolország erre a kérdésre vonatkozólag komoly válságon ment át.

Hogy ezt a válságot megmagyarázzam, hadd szóljak egy néhány szót az angol oktatás történetéről. A középkorban, relative szólva, Angolország kitűnően el volt látva magasabb oktatási intézményekkel. Kiválóságukat az bizonyítja, hogy nem egy közülök mind a mai napig szakadatlanul fenntartotta működését. Két nagy angol egyetem, az oxfordi és cambridgei, már a XIII. században egyetemszámba ment és attól kezdve a jelen korig folytatólagos a története. Nagyobb mértékben konzervatívok ezek az intézmények, mint a világ bármely más egyeteme. Megtartották középkori szervezetüket a kollégiumok is; az a vallási szellem pedig, mely az ősi viszonyokat mozgatta, nem halt ki azóta sem. Minden nagyobb vallási mozgalom, amely megtisztította az angol nemzeti életet, vagy ezeken az egyetemeken keletkezett vagy ott találta melegágyát. Jelenleg minden angol egyetem, bármilyen vallási vonatkozásai legyenek is, nyitva áll bármiféle hitű ember előtt. S ez a szabadság nem hogy csökkentette volna az egyetemek vallási életét, hanem tágtította és élénkítette.

Az angol iskolák közül leghíresebbek azok, amelyeket «fiúk számára felállított nyilvános iskoláknak» neveznek. Winchester a legrégebb ezek között. A XIV. században alapították azzal a céllal, hogy a fekete halál pusztítása után vallási és politikai téren új vezetőkkel lássa el az angol nemzetet. Thomas Arnold felfogásának eszményi jellemét jóformán a winchesteri intézetből merítette. És mikor az angolok nagy eréllyel hozzáfogtak fiúk és leányok neveléséhez, a

férfiak ezekre az iskolákra, mint példákra és mintákra szegezték tekintetüket. És így a mai angol közép- és felsőiskolák, bár szemléjükben és berendezésükben teljesen modernnek, mégis a középkori eszméket tartják fenn.

Az elemi oktatás története kevésbé szerencsés Angolországban. A reformáció számos iskolát söpört el, melyeket a régi hit állított fel, de Angolországban nem következett be az, ami Németországban: az állam nem vállalta el az egyház helyett a nevelés szervezését. Az iskolák felállítása bőkezű jóltevőkre maradt, akik részben vallási indítékokból, részben a társadalmi jószellemtől vezettetve cselekedtek. Az állami gondoskodás eme hiányának oka az volt, hogy Angolországot ebben az időben a nevelésre és különösen a vallásoktatásra vonatkozó nagy vitakérdések megosztották. Körülbelül száz évig lobogott a harc tüze, mely a XVII. században lángra lobbant és a polgárháborút eredményezte. Mindkét párt megegyezett abban, hogy a vallás alapja a nevelésnek, de ellentétesek voltak a vallási eszmék. Azóta az angol közoktatásügyre vonatkozó közvélemény kettészakadt.

A XVIII. században annak a vallási mozgalomnak a hatása alatt, melynek Németországban Francke Ágost volt a lelke, többen elemi iskolákat állítottak fel szegények részére. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az angol népoktatás vallási testületek vezetése alá került. Az állam óvakodott bolygatni ezt a kérdést; attól tartott, hogy a polgárháború ismét kitör.

A XVIII. század közepe táján a Wesley, Whitefield és az angol egyház több papja által vezetett vallási mozgalom rengette meg a nemzet életét, de ebből is a nevelés megújítása jött létre bizonyos irányban. Értem a másfélszáz évvel ezelőtt megindult vasárnapi iskolázást, mely az oxfordi és cambridgei egyetemek szellemének is gyökeres átalakulását vonta maga után. Ennek eredménye volt az, hogy az ország több nevezetes középiskolájában mélyebb és komolyabb lett az élet. A mozgalom megmentette a dolgok régi rendjét úgy, hogy még idejekorán átalakította. Ekkor következett a francia forradalomnak a hatása, amely nagy befolyással volt az angol életre mind a két párton. A francia forradalom álláspontjáról a nevelés az állam ügye, nem az egyházé.

A XIX. század elejétől az angol közvélemény megint két pártra szakadt. Az egyik párt az egész nevelést az államhatalom kezébe akarta letenni, a másik pedig az egyházak kezében óhajtotta megtartani, mint vallási funkciót. Harminc éven át folyt a heves vita. Végül, mivel egyik párt sem volt elég erős a másik legyőzésére, kompromisszumot kötöttek egymással. 1833-ban az állam elhatározta, hogy támogatja a nevelést, de támogatását azon iskoláknak juttatta,

melyeket vallási testületek vagy más elismert testületek tartottak fenn. A vallásoktatás Angolországban ekkor még szükséges részét képezte minden elemi oktatásnak.

1870-ig állott fenn ez az állapot Angolországban, amikor a Gladstone-kormány egyik tagja, Forster, keresztülvitte az elemi népoktatás állami szervezésére vonatkozó törvényt. Ez is kompromisszum volt: a vallási testületeknek is megadta az alkalmat arra, hogy amennyire módjukban áll, intézeteket állítsanak fel az ország szükségleteinek kielégítésére. De ahol nem voltak képesek a vallási testületek iskolákat felállítani, ott iskolaszékeket szerveztek, melyeknek jogukban volt adókat kivetni az iskolák fenntartása céljából s amelyeket a lakosság maga választott. Így 1870 után kétfajta elemi iskolát találunk Angolországban: vallási testületek és az iskolaszékek által felállított iskolákat (Voluntary Schools, Board Schools). Mindkét fajta iskola a Forster-féle törvény alapján egyenlő segítségben részesült az államtól. De a vallási testületek által felállított iskoláknak nem volt joguk bármiféle adót kivetni a helyi iskolákra s csakis önkéntes adományokra voltak utalva, az iskolaszékek intézetei ellenben közadókból tartattak fenn. Ennek következtében az utóbbiak fokról-fokra szaporodtak és gyarapodtak a vallási testületek által felállított iskolákkal szemben. De a Forster-féle törvény még két fontos intézkedést tartalmazott. Megadta minden polgárnak azt a törvényes jogot, hogy kivonja gyermekét mindenféle vallásoktatásból (ha úgy tetszik neki, minden olyan iskolából, amely állami segítségben részesül); másfelől pedig kimondotta, hogy az állam, mint ilyen, nem vesz tudomást a vallásoktatásról. Nem gyakorol felette felügyeletet, tantervét nem ellenőrzi és minden iskolaszéknek szabadságára bízta, hogy ha úgy tetszik, teljesen mellőzheti a vallásoktatást. Csupán annyit rendelt a törvény, hogy ha valamelyik iskolaszék a maga intézetében szükségesnek tartja a vallásoktatást, akkor annak felekezeti különnek kell lennie.

Ennek a törvénynek az eredménye nem az lett, hogy az iskolaszékek intézeteiben vallástalanná vált az oktatás, hanem az, hogy az egyetemes keresztény jelleget öltött. Az iskolaszéki intézeteknél ezt az általános keresztény jellegű oktatást támogatta az a tény, hogy párhuzamosan működtek vele a keresztény felekezetek által felállított iskolák.

Ámde az oktatás költségei mindinkább nagyobbodtak, az épületek megdrágultak, a tanítók illetményei emelkedtek, az iskolázás időtartama is nagyobb lett. A vallási testületeknek mindig nehezebb terheket kellett hordozniok. Erre 1902-ben a Balfour-féle kormány új törvényjavaslattal állott elő. Ez a törvény a régi iskolaszé-

keket elsöpörte, az egész országban minden kerületben új közigazgatási közegeket állított fel és a világi oktatás szempontjából minden iskolát — úgy felekezetit, mint mást — ennek az ellenőrzése alá állított, de megkövetelte ettől a hatóságtól, hogy tiszteletben tartsa a felekezeti iskolák felekezeti jellegét és hogy minden iskolát a közadózásból egyenlő segítségben részesítsen. Bár a felekezeti iskolák tanítóit maga a felekezet állította be, míg a többi iskolákban maga ez a közoktatási hatóság nevezte ki a tanítókat, ez az intézkedés még sem keltett közmegnyugvást. A küzdelem még mindig folyik. Különböző indítványokkal igyekeztek megoldani a közoktatási szervezet átalakításának kérdését, különösen ami a vallásnak abban elfoglalt helyét illeti. Sokan lehetségesnek tartották azt, hogy minden iskolában olyan általános jellegű keresztény vallásoktatás honosíttassék meg, melyet mindenféle keresztény felekezet tagjai elfogadhatnak. Ez azonban lehetetlennek bizonyult: mind a római katolikus, mind az anglikán egyháznak sok tagja, de a szabad egyházak is ellenzik.

A közvéleménynek egy másik, kisebb, de világi része teljesen világi oktatást követel. A munkáspárt teljesen magáévá tette ezt az álláspontot, de egyáltalában nem a kereszténységgel szembehelyezkedve. Jellemzi az angol munkáspártot, hogy vezetői közül sokan mélyen érző keresztények. Hogy mégis teljesen világi jellegű iskolákat kívánnak és állítanak, annak oka az, hogy békét akarnak ezekben a kérdésekben, különösen a vallásnak politikai szereplésére vonatkozólag. De azt hiszem nem tévedek, ha azt mondom, hogy az angol közvélemény zöme ellene van annak az ajánlatnak, hogy az angol iskolák világi iskolák legyenek. A tanítók sem támogatják ezt az álláspontot. Fenn akarják tartani a vallásoktatást a világi iskolákban. A nagy vita megoldása valószínűleg az lesz, hogy különböző iskolákat fognak elismerni a szerint, hogy különböző vidékeken a szülők kívánsága melyik típus felé hajlik s ezzel együtt jár majd a különböző jellegű tanítóképzőknek (úgy felekezetieknek, mint felekezeten kívül állóknak és világiaknak) elismerése és segítése. Nehézséget azok a területek okoznak, ahol a lakosság számára csak egy-egy iskolát lehet felállítani. Történelmi okok folytán ezeknek az iskoláknak legnagyobb része az angol egyházhoz tartozónak tekinthető. Sok ezek közül a legkiválóbb iskolák közé tartozik. Száz meg száz faluban a lakosság nem elégedetlen a jelen állapottal és nem kíván változást. De azt hiszem, hogy a modern gondolatnak súlya, hatása, amely szerint nagy mértékben az állam kezébe jut az oktatás vezetése, változást kell, hogy létrehozzon ezekben az iskolákban és népünk vallási életének az érdekében sokan azt óhajtjuk és azt tartanók a leghelyesebbnek, ha maga az angol egyház, amely oly

kiváló hivatást teljesített a nevelés történetében, önként mondana le oly helyekről, ahol csak egy iskolát lehet fenntartani. Ennek a nagy áldozatnak a viszonzásául teljes szabadságot kellene adni ezekben az iskolákban a vallásoktatásra nézve, amint a szülők kívánják.

Három fő jellemvonását említhetném meg az angol közoktatásnak, amely megkülönbözteti a kontinensétől. Elsősorban azt a nagy nyomatékot, amelyet az angol iskola a jellemre és a cselekvésre helyez; másodsorban azt a nagy szabadságot és változatosságot, amellyel a sokféle jellegű iskoláknak, különösen a magánkezdeményezéseknek szabad teret enged. Harmadszor említenem kell az ősi tradícióknak modern eszmékkel való kapcsolatát, melyre az angol iskola törekszik.

Nagy hiányokat látok a következőkben: Elsősorban is meg lehet állapítani az angol közoktatásban a társadalmi egységnek a hiányát. A második hiány a megengedett iskolák sokféleségében jut kifejezésre. Harmadik hiánya az a tendenciája, hogy elhanyagolja az értelmi kiképzést. Egyáltalában nem akarom ezzel azt mondani, hogy az angol nevelés nem intellektuális (ellenkezőleg nagyon magas színvonalú értelmi életet mutat), de hogyha pl. a német nevelési rendszerrel hasonlítjuk össze, meg fogjuk állapíthatni, hogy a mi rendszerünk egy csekély számú magas intelligenciájú osztálynak a kifejlesztésére hajlik és elhanyagolja a nagy tömegek magasabb értelmi kiképzését.

Már most ez a probléma: «a vallási nevelésnek helye az emberi nevelésben» a mi korunk számára súlyosabb kérdés, mint valaha.

Mi megértettük, hogy minden nevelésnek a legnagyobb és legfőbb célja: a jellemnek a nevelése a helyes cselekvés érdekében. Megértettük azt, hogy minden nevelés, amelyik mellőzi az erkölcsi oldalt, amelyik mellőzi a távoli eszméket, csődöt mendott a jellemképzés tekintetében, kivéve, hogyha valami szenvedélyes törekvés, egy vallási jellegű szenvedély nem járul hozzá.

Már most a nevelésnek egyik célja az éles értelemnek a kifejlesztése; oly értelemnek a kifejlesztése, amely reáneveltetett arra, hogy összpontosítsa a figyelmet; amelyik megtanulta becsületesen és bátran nyomon követni az ok és okozat viszonyát; amely megtanulta a bizonyítékokat mérlegelni és megtanult igazi és pontos következtetéseket levonni. Az értelemnek képesnek kell lennie a dolgok bizonyos felfogására. De nem szabad, hogy reáerőszakoltassék az értelemre az a tévedés, hogy minden igazság öntudatos gondolkodás által éri el a lelkünket. A világnak néhány legnagyobb igazsága nem öntudatos gondolkodás útján találta meg útját az elménkbe, hanem rögtöni belátás útján világosodott meg a lelkünkben. Ez az oka annak, hogy a művészet különböző ágainak a tanulmányozása oly értékes fényt vetít az értelmi nevelés kérdéseire. És ami áll a zenei és általában

a művészeti szépségnek a felfogására, ugyancsak az áll a szellemi szépségnek a felfogására és megértésére. Nem szabad tehát az értelem felett hamis intellektuális felfogásnak uralkodnia, amely kéreggel vonhatja be a lelket és hozzáférhetetlenné teszi egy sereg más szépség és igazság számára, amelyeket egyébként elsajátíthatok. És abban a nevelésben, amely túlzó súlyt helyez intellektuális eredmények elérésére, az a veszedelem rejlik, hogy elsorvasztja a művészi és szellemi igazságok felfogására való képességet. Tény az, hogy a nevelésnek egyik főcélja éles és eleven értelmi felfogásnak a kifejlesztése, de ez magában nem elég. A fogalomnak gyors és erőteljes cselekvésben kell megnyilvánulni és hogy a cselekvés követhesse a fogalmat, szükség van a nevelésben az akaraterőnek a fejlesztésére. Az akaraterőt fejleszti a testnek helyes használata, nagy példának a szem előtt tartása és még inkább az, hogy ha megtanulunk másokkal és másokért munkálkodni. Szabadságban szabadságért, szabadságra kell neveltetni, kezdetleges fokozaton tekintélyen alapuló vezetés alatt, azután fokozatosan kiterjesztett szabadságban, míg végül az erkölcsi elhatározás választása szabaddá és egyénivé válik, mert minden igazi fejlődés belülről indul ki a helyes környezet ösztönzése alatt. Azért a nevelésnek főproblémája az, hogy megteremtse azt a környezetet, amely szabadságot és nevelést biztosít, mert minden igazi nevelés — Pascal szavait használva — ellentéteknek a kombinációja. Korunk természettudományi előhaladása a nevelésnek ezt a felfogását támogatja. Mert mi a módszere a tudományos kutatásnak? Elsősorban is érzékennyé tenni az elmét a tudományos igazságokra. A természettudós elméjének olyanak kell lennie, mint a finomra csiszolt tükörlapnak, amely teljes hűséggel mutatja a megfigyelt tényeket. És hogy az értelem úgy bizonyítson, hogy becsületes és érzékeny maradjon a tények igazságaival szemben, ez nem csak értelmi, hanem erkölcsi kérdés is.

A tudományos kutatásnak másik jellemvonásai: a helyes vezetés mellett elsajátított szokások, a gondos megfigyelések. A kezdő biológus nem láthatja meg gyakorlatlan szemével a mikroszkóp alatt azokat a dolgokat, amelyeket meg kell figyelnie. A természettudósnak a gyakorlott szeme segíti azoknak a megfigyelésében, amiket meg kell látnia. És amint a világban a természeti tények mellett vannak szellemi tények, a tudósnak meg kell figyelnie a szellemi tényeket épúgy, mint a természetieket. És amint következtetésre van szükség a természeti tények megfigyelésében, épen úgy van szükség következtetésre a lelki élet tényeinek a megfigyelésében.

Harmadik fokozat a pontosan megfigyelt tényeknek, úgy a lelki, mint a természeti tényeknek a felhalmozása és végül ezen tények

alaján hipotézisek felállítása, amelyek azonban pontos kísérletezések útján mindig kipróbálандók. Épen így a lelki életnek a tanulmányozásában is meg fogja figyelni a tudós a lelki életnek tényeit, azután a lelki élet tényeinek megállapítása végett felállított hipotéziseket kipróbálja és végül előtte áll a feladat, hogy mindvégig levonja a következtetéseket. De a legnagyobb tudósok nem úgy jutnak el végső következtetéseikre, hogy a megállapított tényeken hipotéziseket emelnek és azután mechanikus következtetések útján foldozgatják eredményeiket, hanem közvetlen látás alapján érnek el eredményt. A legnagyobb tudósok rokonságban állanak a nagy költőkkel és a nagy művészekkel, akiket intuíciójuk képesít alkotó munkára. Épen így a szellemi életben is vannak emberek, akiknek megadatik az intuíciónak képessége. Tisztelettel és hódolattal kell ezekre tekintenünk és tőlük várunk a vezetést lelki életünknek az útjain. Azért megállapítható, hogy korunk természet-tudományi áramlata, ahelyett, hogy kizárná gondolatvilágából lelki életünknek a tényeit, még egyszer megnyitja a természet világa mellett lelki életünk gazdag világát is.

A nevelésnek el kell vezetnie a tanulót arra, hogy ne csak természettudományi szempontból nézze a dolgokat, hanem hogy érzékeny legyen a lelki igazságokra is. Hogy ezt megtehesse a nevelés, helyet kell engednie vallásos és lelki hatásoknak. Lehet a vallási oktatás teljesen külső és hideg, halott, és így nem lesz semmi hatása a jellemre, de az élő meggyőződésnek és valóságos személyes hitnek mindig meg lesz a hatása. És hogyha ez megvan a tanítóban, mindig éreztetni fogja hatalmát a tanítvánnyal, akinek lelke üde és fogékony. Ez a hatás sokszor akkor nyilvánul meg legjobban a tanító működésében, mikor legkevésbé nyer szavakban kifejezést. De ott kell lennie, ha csak nem akarjuk megfosztani a nevelést igazi erejétől. Azért üdvözlünk melegen minden mozgalmat, melynek célja a lelki és vallásos életnek mélyítése és fejlesztése azok számára, akik nevelői és tanítói pályára készülnek. Azért meleg szeretetükbe és támogatásukba ajánlom az olyan mozgalmat és munkát, amilyen a Keresztyén Diákmozgalom. E mozgalmat személyesen ismerem és személyesen figyelemmel kísérem és ezek alapján elmondhatom, hogy nagy hatással lesz a diákok életére s általuk az egész nemzeti életre. S végül hadd köszönjem meg, Hölgyeim és Uraim, a szíves fogadtatást és érdeklődésüket, amellyel meghallgattak és hadd jelentsem ki, hogy minden kérdésükre, amelyet föltesznek, szívesen fogok válaszolni.